

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA

Itt szép tiszta minden

LENCSÉS GYULA: ANGOLOK A BAKONYBAN

(GONDOLAT, 2019)

A dudari hármás határ,
Magam vagyok benne betyár.
Viselem a betyár nevet, nevemet,
Mer' a rózsám engem szeret.
A dudari temetőbe,
Három kislány sétál benne.
Az is azér' sétál benne, de benne,
Szeretője fekszik benne.
(énekelte: Szendi Istvánné, 1937)

Mielőtt nekiláttam az írásnak, anyagot gyűjtendő beírtam az internetes keresőbe a térség nevét. Az első néhány reklám-rekord után a következőket találtam: 'kiadó horgászto a Bakonyban'; 'légyott a Kertesközi-Rainprecht kastélyban'; 'elhagyott meddőhányó Dudaron', valamint csikók, csárdák, betyárok, ráadásnak angol használt ruha és akciós bacon-szalonna kapható. Ez utóbbi révén igazolódni látszott, hogy jó helyen keresgélek, hiszen angolokról a Bakonyban lesz szó.

Voltaképpen az összes címszó vonzónak tűnt, de az 1937-es, legendás kutatótáborról kevés feljegyzés található gyors, de híg tudású világhálónkon. E homályosság kecsegtető kirándulást sejtetett, s elhatároztam, hogy a kedves foglalatossághoz híven (különcségek után nyomozás), helyszíni meggyőződéssel erdek a téma után; lehetőség szerint Lencsés Gyula, az említett kötet szerzője, és a Gulyás testvérek *Malenkij robot* című szocio-film nyomain haladva.

A hírrobbanás korában az efféle helyszíni tájékozódás meglepőnek tűnik, hiszen ha azt mondom: szociográfia, akkor a többség valószínűleg visszakérdez: talán szocio-lógia? Nem, mondom én, s elindulunk a tudomány és a művészet között szűkre szabott mezsgyén. Az utazás egy borongós kora nyári reggelen történt, amikor orgonaillat és párás ablakszemek hátráltatják a munkába igyekvőket, mert mennének inkább ők is kifelé a pályaudvarra, hogy majd a vonatablakon kibámulva vizuális flashek révén rácsodálkozzanak múltra és jelenre. Dudarra érkezvén úgy kanyarog az aszfalt, mint bankban a futószőnyeg, vagyis ha nem vigyáz, átmenet nélkül a rideg beton találja magát a kedves ügyfél; a vonat Zircig visz, onnan pedig ki-ki boldoguljon, ahogy tud. Például autóstoppal.

Történelem a szocio-történelemben, hogy 1987. szeptemberben jó néhány hüvelykujjával lájkolót lehetett látni a Balaton felé vezető autoutak mentén. A többségben budapesti szociológus hallgatók, és az említett stopos érdeklődők igyekeztek

ekképpen Veszprém megyébe, mert az egykori falukutató-tábort az ötvenedik évfordulón felidézni, nemkülönben megismételni kívánták. Újabb huszonöt évvel később, 2012 szeptemberében, az angolok bakonyi látogatása 75. évfordulójára pedig a Szegedi Tudományegyetem szociológia és pszichológia-szak oktatói és diákjai szerveztek újabb tábort Dudaron. A cél mindhárom esetben azonos volt: *'Megismerni a magyarországi társadalomkutatás történetében különleges helyet elfoglaló falunak a jelenét és közelmúltját.* – amelyhez hozzáadódtak korszaki kívánalmak: például a rendszerváltás hatásainak helyszíni feltérképezése.

MIÉRT ÉPPEN AZ ANGOLOK?

A ma mintegy ezeröt száz (anno 1334) lakosú település tehát sztár-falu lett – legalábbis a bölcészek körében –, amely nagyrészt angoloknak köszönhető. A brit empirikus társadalomkutatás legfontosabb intézménye, az *Institute of Sociology* 1937-ben nemzetközileg elismert angol és német társadalomkutatókat küldött a terepre. A *Le Play House* módszertanát követve – 1921–1951 között húsz országban mintegy kilencven terepkutatást szerveztek; Kelet-Európában Magyarországon, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Lengyelországban – a munkát húsz-harminc fős, főképpen szociális munkásokból álló csoportok végezték, helyszínenként kb. két hétig, tudományos értékű, vagy ismeretterjesztő eredménnyel.

A falukutató-módszertani alapvetést Patrick Geddes és Victor Branford dolgozta ki, amelyben a szociológia elméleti és gyakorlati ágát terelte össze, s az elgondolás az 1920-as évektől kifejlődött. E ponton meginogni látszik azon hízelgő állítás, miszerint a szociográfia sajátosan hazai műfaj, bár magyaros jellegét az a megmagyarázhatatlan kárpát-medencei sajátosság adja, amely ezer év óta ideragaszt bennünket. Sükösd Mihály szerint a szociográfia „Közép-Európában fontos műfajjává vált az irodalom és a társadalomtudomány határán, (...) s egy nyers tényező: a nemzeti lét problémája szülte. Magyarországon, Romániában, Lengyelországban a két világháború között a legtágabb értelemben vett társadalomrajz, az európai fejlődésből kiesett nemzetek mélyrétegeit tárta fel, s a felzárkózás útjait kereste.”

Geddes és Branford a vizsgálódást a hely-munka-nép hármasság egység mentén képzelte, s rendelte el; amelynek jóval több köze volt a 'szociohoz', mint a 'gráfiahoz'. Gwendolyn Shand, a kutatás egyik résztvevőjének hagyatéka a kanadai Nova Scotia múzeumban fennmaradt; abban ez olvasható: „A környezet mindennapi életét annak teljes folyamatában tanulmányoztuk, és ez egészen új ismereteket nyújtott egy másik ország másfajta embereiről. Ezt semmilyen más módon nem tudtuk volna megtapasztalni.”

A Bakony egyedi, lenyűgöző tája, a szinte érintetlen paraszti kultúra, valamint a táborban tevékenykedő tehetséges alkotók munkái: képzőművész, népdalgyűjtő (később filmesek) révén vált kedvelt hazai műfajjává. A legnagyobb sikert azonban a lakosság hozzáállása, és az ismerős fellelése az ismeretlenben adta. Alexander Far-

quharson kutatásvezető nyilatkozata: „Engem különösen azért érdekelt Dudar kálvinista magyar lakossága, mert skót kálvinista faluban születtem, és jól ismerem a kálvinista skót parasztot. Intelligencia, tájékozottság, életfelfogás tekintetében nem látok különbséget skót és magyar paraszt között. Azonban a skót paraszt zárkózott, barátságatlan, míg a magyar kedves, nyílt, barátságos, ragaszkodó...”

A SZERVEZÉS

Az 1937-es év a világháború előtti zajosságban telt. Budapesten ünnepélyesen átadják a Petőfi (Horthy)-hidat; szept. 12.), meghal Thomas Masaryk a Csehszlovák Köztársaság első elnöke (szept. 14.), a Távolszelelten kiterjed a japán-kínai háború, Kis-Lengyelországban és Nyugat-Ukrajnában paraszt-tüntetések, a bolsevikok templomokat rombolnak, papokat börtönöznek, egy felségjelzés nélküli tengeralattjáró a Valenciái-öbölben elsüllyeszti a Woodford nevű gőzöst, miáltal Britannia és Itália incidensbe keveredik egymással, közben megjelenik Tolkien: *A hobbit* (Váratlan utazás) c. regénye, s akkor éppen ötezer-kétszázötvenhat éve fekszik Ötzi, a rézkori vadász múmiája az Alpok gleccserbe fagyott hóbundája alatt.

A Jásd-Csetény-Bakonynána-Dudar-Nagyesztergár eocén-kori szénmedence a maga hatvanöt millió évével több, mint méltó versenytárs, s talán méltó ok lehetett arra, hogy harminchétben az angol kutatók a nyugati érdektelenséghez képest messzire tekintsenek: egy látszólag poros magyarországi falu életére. Az angolok a tudomány szekerén bevonultak Kelet-Európába (is), és feltérképezték a lakosság létformáit. Lelkesen ismerkedtek a keleti parasztramantikával – valahogy úgy, mint annak idején mi is, a Miskolci Egyetem kulturális antropológia szakán, ahol a legtöbben az archaikus romantikával bíró Csángóföldet kívánták volna kikutatni.

A dudari kutatás magyar kísérőinek egyike így emlékezett: „Az idegenek tényleg habzsolták is ezt a furcsa és másutt alig látott ízes falatot. Dudaron együtt élnek még a hajdani parasztvilág összes formái klasszikus tisztaságban, de a malter már kiszikkadt, és csak egy külső szellő kell, hogy szétfújja az egészet.”

Az angolokhoz csatlakozott a kolozsvári születésű Buday György és Tomori Viola. Buday a szegedi Művészeti Kollégium vezetője volt (grafikus, illusztrátor), Tomori (pszichológus, tanár, szociográfus); ő a tábor szervezési és levelezési munkáját végezte, valamint a szegedi Reitzer Béla (jogász) szociográfiai témájú cikkek írója (Bibóval, Erdeivel részt vett a Márciusi Front programtervezetének szövegezésében), Gáspár Zoltán (közgazdász) a Szép Szó folyóirat szerkesztője, és Veress Sándor (zeneszerző) a Bartók és Kodály módszereit követő népdalgyűjtő.

A tábor 'lelke', a megvalósítás motorja Tomori Viola volt, aki nemcsak a papírmunkában, hanem a koncepció kialakításában is jelentős szerepet vállalt. A harmincas évek elején külföldi ösztöndíjak révén képezte magát (Ohio (USA), később Berlin, Lipcse (EU), és több falujárást 'tartott' Északkelet-Magyarországon. Életmóddal és lélekkel foglalkozó tanulmányai rendszeresen megjelentek (Magyar Szemle, Tár-

sadalomtudomány); 1937-től a budapesti Szociálpolitikai Intézet kutatója lett. Az ő személyes döntésén múltott, melyik falu legyen a kutatás helyszíne, kik, milyen témában, milyen előadásokat tartsanak. A magyarnyelv-hiányos külföldiekhez ugyanis csak szűrve juthattak el az információk, s azok kiválogatását Tomori nézetei jelentősen befolyásolták.

A kollégium és a tábor iránt érdeklődők változatos területekről érkeztek; melléjük szegődött az akkor már jelentős eredményeket felmutató Erdei Ferenc és Ortutay Gyula. Ortutay iránymutató tanulmányt írt, amelyet felolvastak a résztvevőknek: „A mi létezésünkről Nyugat-Európa is mindig csak alulértékelést magukban hordozó szempontok alapján vett tudomást, és elsősorban az egzotikus és keleties jegyekre figyeltek fel. Ezek a sajátosságok keltették fel Európa érdeklődését, és nyerték el tetszését. Mi magunk viszont vég nélkül azon igyekeztünk és azzal küszködtünk reménytelenül és méltatlankodva, hogy bebizonyítsuk, mi is jó európaiak vagyunk.” A neves résztvevők azonban mégsem váltak főszereplőkké, mivel a legtöbben külföldi ösztöndíj vagy egyéb elfoglaltság miatt inkább törődött a maga dolgával. Az Institute of Sociology viszont komolyan gondolta a felkérést, így hát menni kellett – Dudarra.

HOL VOLTAK A MAGYAROK?

1930–1944 között a kormányzat erőteljes szociális szándékai mellett a parasztok (a falusiak) állapotának feltárására készült, mivel a híradásokban rendszeresen feltűnt: nincs föld, szűkül a parasztság élettere, fogy a magyar, pusztít az egyke és az egyse. Az összegzések beszámoltak arról, hogy Magyarországon a nagybirtok túlnyomására nincstelen emberek élnek a kevéske kisbirtokokon, ezért a birtokszerkezet átalakítására lenne szükség (pl. Pesti Napló, 1929, Nyugat, 1933, Századunk 1934).

A mai elhanyagoltsághoz képest úgy tűnhet, a szociográfiai témák publikálása idehaza akkoriban inkább volt irodalmi és létkérdés, mint tudományos. A problémákat az írók szerzői esteken tárgyalták: Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza, sőt az egyik programadó kiáltvány szerzője József Attila volt, *Ki a faluba* címmel: „Meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottas házában báméskodunk. (...) Hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”.

Noha a dudari falukutatás szervezését a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma vállalta, a kutatómunkát viszont néhány kivételtől eltekintve a külföldi vendégek végezték (1937. szeptember 17–27. között). A korabeli magyar sajtó és több társadalom- és művelődéstörténeti folyóirat kiemelt érdeklődéssel reptette a témát, hiszen messziről jött tudósok illették a Bakony lankás vidékét. Az eredmények összefoglalója megjelent a Délmagyarország című napilapban, a Magyar Rádióban, a Magyar Szemlében pedig Szekfű Gyula méltatta a fiatalok tevékenységét.

Az eseménytörténetről viszonylag részletesen, de a tényleges eredményekről alig tudósítottak, és a kutatás évtizedekre feledésbe merült. A magyarországi társadalom-

történeti szakirodalom először 1971-ben, Csaplár Ferenc révén adott hírt a táborról. Lengyel András 1985-ben a Buday György és a Kollégium levelezése alapján írt részletes tanulmányt a falukutatás történetéről, ami egy évvel később, az addig fellelt dokumentumokkal együtt megjelent az Országos Közművelődési Központ *Szociográfiai munkafüzetek* sorozatban.

A dudari falukutatás mellőzöttségének oka lehetett, hogy a munkát külföldiek végezték idegen nyelven, és az összegzést nem publikálták. Az elhallgatásban a magyar résztvevők személyes sorsának alakulása is közrejátszott: Buday György 1937 végén letelepedett Angliában, Tomori Viola a második világháború alatt visszatért Erdélybe, Reitzer Béla 1942. decemberben munkaszolgálatosként meghalt Ukrajnában, Gáspár Zoltánt 1945. januárban megölték Budapesten, Veress Sándor a Rajk-per idején Svájcba emigrált (1992. március 4-én Bernben meghalt).

Sokáig úgy látszott, hogy nem maradt más hozzáférhető anyag, mint a külföldiek számára szerkesztett angol nyelvű előadásszövegek, amelyeket a kutatás hatvanadik évfordulójára kétnyelvű kiadásban újra megjelentettek (Trencsényi: Szociográfiai mf., 1997).

Újabb hosszú, inkább hallgatás, mint feltárás után, végül Lencsés Gyula, a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének adjunktusa 2013-ban felfedezte, hogy a kutatócsoport dudari táborozásának részletes dokumentációja egy angliai levéltárban nyugszik (Keele University Special Collections and Archives). Lencsés a terjedelmes hagyatékáról (2115 lap) digitális fotókat készített. A feldolgozás közben kiderült, hogy a módszertan-hű kutatómunka eredményei szinte hiánytalanul fennmaradtak, sőt alkalmasak szociografikus falumonográfia megírására.

ANGOLOK A BAKONYBAN

Az először PhD-értekezésként, majd a Magyarország felfedezése sorozatban megjelenő, azonos című kötet ezen forrásanyagra épülve, bőséges szakirodalmi hivatkozásokkal mutatja be az előzményeket, és a különös gonddal végrehajtott dudari falukutatás módszertanát (684 oldal + CD-melléklet).

I. rész: Az Institute of Sociology dudari falukutatásának története

II. rész: Dudar – Tanulmány egy magyar faluról

Függelék: Dorothea Farquharson visszaemlékezései Magyarországról (1947, 1967) Dorothea Farquharson előadása Dudarról (1948)

III. rész: Levelezés

A mellékletben az Intézet archívumában fellelt angol nyelvű kutatási beszámolók, a kutatásszervezéshez kapcsolódó levelezés, és fonográfhengerre rögzített hangfelvételek találhatók.

A kivételes, és hatalmas munkát Lencsés Gyula rendkívüli szorgalommal és odaadással végezte; a hasznos anyagot a szerkesztéskor 1109 jegyzettel, 160 fényképpel, grafikákkal, kottaképekkel, illusztrációkkal látta el, ügyelvén a hitelességre és a vizs-

gálai részállomások rögzítésére. Munkáját a Magyar Levéltárosok Egyesülete „Az Év Levéltári Kiadványa 2019” díjjal jutalmazta. Lencsés: „A fennmaradt dokumentációból egyértelműen kiderül, hogy a kéziratban maradt kutatási anyagokat az Institute of Sociology egy későbbi kiadás reményében kötetbe kívánta rendezni. Ennek részmunkálatai ugyan elvesztek, de elegendő támpontunk volt ahhoz, hogy ezt a kötetet rekonstruálni tudjuk.”

TÁRSMŰVÉSZETEK A FALUKUTATÁSBAN

Az 1937-es terepmunkában különféle területről érkező magyar szakemberek vettek részt. Egyikük éppen Buday György illusztrációkat, portrékat és életképeket rajzolt (a kötetben az előzéklapot az ő fametszetének fotója díszíti), de az embereket és a tájat ábrázoló fotók többségét az adatfelvevők készítették.

Mellettük dolgozott a szintén Erdélyben nevelkedő, majd családjával Magyarországra költöző Veress Sándor zeneszerző, s amellet, hogy felolvasásokat tartott a magyar parasztenéről, népdalokat gyűjtött a helyszínen. A dudari munkára eredetileg Bartókot kérték fel, de ő tanítványát, Veressét ajánlotta, aki korábban, beteljesítendő a mesternek az I. világháború kitörése miatt meghíúsult tervét, fonogramjával eljutott Moldvába, a Csángóföldre (1930). A gyűjtésről naplót is vezetett. Országjárása azután folyamatossá vált, pl. a Mezőségen készített felvételeket, de 1938-ban Angliába költözött, ahol a Bartók-művek külföldi kiadásának lektora lett. Figyelemre méltó a háború kitörését követő híres levelezésük; Bartók írta:

„Ha valaki itt marad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik, mondhatják. És ezt még meg sem lehet nyilvánosan cáfolni, mert akkor abból csak baj lesz, és céltalanná válik az ittmaradás. Viszont azt is lehetne mondani, bármilyen kátyúba is kerül az ország szekere, mindenkinek otthon kell maradnia és segítenie a dolgokon tőle telhetőleg. Csak az a kérdés, van-e belátható időn belül remény arra, hogy eredményes segítőmunkát lehet elérni.” (Budapest 1939. június 3.).

Veress végül hazajött és zenei sikereket aratott (Bartók viszont távozott); legközelebb 1947-től utazhatott külföldre. Egy olaszországi bemutatóra készülvén, a rádióból szerzett tudomást a Rajk-perről, s mivel Székelyudvarhelyről személyesen ismerte a Rajk-családot, úgy döntött, külföldön marad. Így az 1949-ben neki ítelt Kossuth-díjat sem vehette át. Ligeti György 1946-ban írta: „Veress Sándor számít a legjelentősebb magyar zeneszerzőnek Bartók és Kodály után. Harmóniavilága világosabb és áttetszőbb, mint Kadosáé és Szervánszkyé; jellemző rá a dúrakkord nagy szeptimmal. Dallamai nemesek, szélesek és szabadon szárnyalóak.”

Veress harminchét dallamot rögzített Dudarban, azokat lekottázta és zeneszerzői munkájához felhasználta (Dudari nóták c. – három kórusmű). A Szegedi Kis Kalendárium nyolcadik (utolsó) száma teljes egészében a Bakonyban összegyűjtött zenei anyagot közölte (14 kotta szöveggel együtt) mindazoknak nevével, akikkel felvétel

készült: Csoó Sándor, özv. Szendi Istvánné Kis Zsuzsanna, Szendi István, Mazalin Pálné Varga Katalin, Farkas József, Kovács Kató.

Nem meglepő hát, hogy Lencsés Gyula évtizedekkel később szintén társművész által kapott multidiszciplináris bátorítást: „Munkámhoz a legerősebb szellemi inspirációt Gulyás Gyulától kaptam. Dudarral való kapcsolata dokumentumfilmesként immár három évtizedre nyúlik vissza, és szerencsésnek érzem magam, hogy ennek az elmúlt néhány évben tanúja és valamelyest részese lehettem.”

MALENKIJ ROBOT

A Gulyás testvérek 1987-ben, az 1937-es tábor ötvenedik évfordulója tiszteletére rendezett emléktáborozáson kezdtek forgatni Dudaron. Gulyás Gyula és öccse, Gulyás János a mintegy ötvenórányi felvételtől alkották meg a *Malenkij robot* című dokumentumfilmet, amely 1989-ben elnyerte a Magyar Filmkritikusok Díját (2021-ben mindketten Kossuth-díjat kaptak). A film elhurcolt leventékről szól, akik 1944-ben a nyilasok elől szöktek, és beálltak a bakonyi ellenállók brigádjába. A 17-19 éves fiúk a háborús harcokban nem vettek részt, a szovjetek mégis 10-15 és 20 év kényszermunkára hurcolták őket (маленькая работа v. s.: málenkij robot). A 'külföldiek Gulágján' Gulácsy Lajos munkácsi lelkész – a film egyik szereplője – tartotta bennük a lelket, és sok év után is a megbocsájtás és megtorlás dilemmáját fejtegette; Mindszenty bíboros szavaival élve: 'embereknek meg lehet bocsátani, a rendszernek nem!'

Gulyás Gyuláék eredetileg a paraszti kultúra változását akarták bemutatni Dudaron, és a tábor ideje alatt véletlenül ismerték meg a fogságba hurcolt leventék történetét. A főszereplők az együtt-émlékezésben felelevenítik a történeteket, miáltal soruk a falutörténet részévé válik, a szülőfalué, amely a hazaérkezés utáni újrakezdés hitét és lehetőségét adta.

MIT KERESTEK AZ ANGOLOK A BAKONYBAN?

Az 'őstáborban' a külföldi kutatócsoportot kiváló társadalomkutatók alkották. Vezetőjük az angol Alexander Farquharson, a német prof. Richard C. Thurnwald és felesége Hilde, valamint Willy Gierlichs volt. Kanadából érkezett a tanulmányait éppen Angliában végző Gwendolyn Shand, később Kanada elismert társadalomkutatója, aki ekképpen összegezte élete kiemelkedő 'kalandját': „Dudar örökre úgy marad meg bennem, mint valami egészen valóságos élmény.” (forrás: Shand levele édesanyjának, Mrs. Clifford Shand-nek, 1937. szeptember 17.)

A magyarországi terepkutatást Thurnwald professzor az európai sorozat legérdekesebb élményének tartotta. Vizsgálódásaikat három csoportba osztották: geológia

és földrajz; családi élet; népesedési és kivándorlási statisztika. A napirendre a tolmács-feladatokat ellátó Móricz Virág így emlékezett:

„Minden vendég más parasztcsalád „tisztaaszobájában” kapott szállást. A gazda nyitott tűzhelyes konyhájában reggeliztek. (...) Reggelitől ebédig házról házra járt a társaság, minden idegen mellett önkéntes tolmács segédkezett. (...) Ebédre a kocsmában találkozott a társaság, teára pedig a református tiszteletes nagy ebédlőjében. Itt mindennap felolvastak egy angolra fordított tanulmányt. (...) Vacsora után kenderet törni, kukoricát fosztani, daloló lányokat hallgatni járt a társaság, utána pedig mindennap kikötöttek Teke László körjegyző vendégszerető lakásában, ahol jó somlói bor mellett hallgatták Bartók Béla gramofonlemezeit.”

Összesen hat családról készült részletes riport, köztük Földesi Lajos gazdálkodóról, aki megörökölte az apai házat, amelyhez két pajta, disznó-tyúk-libaól, és egy nyári konyha tartozott. A faluban 'nyári-konyhás Földesieknek' hívták őket. Amellett övé lett a 10 hold föld, ahhoz vett még tízet, amin gazdálkodhatott. Az összeírást Gwendolyn Shand végezte: „Bár nincsenek megfelelő eszközeik, a házat nagyon tisztán tartják. A konyha csempés padlóját még sáros napokon is többször felmosás. Az ágyneműt és a ruhákat tisztán és nagy rendben tárolják a szekrényekben, a polcokon, a fiókokban. Meglepődtem, hogy még válfáik vannak. Bőrbetegségnek vagy más fertőző betegségnek semmi jele nem volt.”

Dorothea Farquarhson Jakab János mészégető családjánál kapott szállást, ő róluk írt tanulmányt. Részlet angliai előadásából: „1937 szeptemberében egy este, alkonyatkor értünk Dudarra. A zirci apátságából jöttünk az erdőn keresztül. Északnyugati irányból körülbelül 8 kilométert autóztunk, majd megérkeztünk Dudarra, a jegyző házához. Itt gyülekeztek a falu lakói, hogy a házaikba vigyenek bennünket. (...) A parasztok azonban csak magyarul értettek, s miközben a jegyző olvasta neveinket, majd szólította vendéglátóinkat, láttuk, milyen nagy igyekezettel nézegetnek körbe, hogy megtudják, csoportunk mely tagját kell hazavinniük.”

A kutatás alatt interjúk is készültek. Az egyetlen magyar nyelven fennmaradt szöveg-kivonat Reitzer Béla beszélgetése Varga Józseffel: „1920-ban Amerikába akart menni, nem engedték, az okot nem tudja. (...) Apja urasági cseléd, később volt egy kis árpamalma, kilenc hold földje. Nagyapja pásztor volt, nem ismerte. (...) Tudomása szerint összes felmenői magyarok. Felesége is dudari. (...) Katona volt 1914-18., fél szemére nem lát, gránátnyomás miatt. Igazágtalannak érzi, hogy ennyi katonáskodásért nem kapott semmit sem. Orosz, szerb és olasz frontokon volt. Az itthoni viszonyokat összehasonlítva nem talált másutt előnyösebb helyzetet. 'Itt szép tiszta minden.’

Theodore Bremmer és Reitzer Béla egy bábaasszonnyal készített interjút, amely előtt tájékozódtak a hivatalos adatokról. Aszerint a falu elmúlt 36 évében mindössze három halvaszületés történt, a bába fizetése 400 pengő, amit a falu fizet, negyven év szolgálat után vissza kell vonulnia, de nyugdíj nem jár neki. Ha valaki terhesség-megszakítás miatt fordul hozzá, azt visszautasítja. „Az asszony azért lett bába, mert a férje elmebeteg volt, és neki kellett ápolnia. A faluközösség hat hónapra Szek-

szárdra küldte, (tévesen:) Somogy megyébe tanulni, a költségeit a falu állta. (...) Amikor arról érdeklődtünk, mennyire tisztelik az itteniek, ezt mondta: 'Soha nem hívnak nagyságos asszonynak vagy ténsasszonynak.' Gólya néni vagy bába néni a neve a faluban."

Az angolok nagy hatást tettek a falusiakra. Némelyikük levelezésben maradt velük; Jakab János pl. azt írta Farquharsonnak: „Fényképeiket kiakasztottuk a falra. Olyanok maguk, mintha apánk és anyánk lennének. Látogassanak el hozzánk újból. Májusban jöjjenek, amikor virágoznak a gyümölcsfák.”

Nézem a naptárt harminchétből: pénteken kezdtek és rá egy hétre, hétfőn végeztek. Valami organikus borzongás fut végig a gerincen. Az áhítat marad enyém, bájos pocsoltyák fölött színes az ég; virágozik a szeder, a dió, a késői körte. A dudari főutcán szürke-fehér-sárga házak, amolyan kétszeműek sorakoznak, beljebb terrakotta palotácska az egyik, Kádár-kocka a másik; a jó dudari polgár erénye a mértéktartó hívság. Átszelve a falut, néhány vályogépület is a szembe akad; tán csak nem itt szálltak meg annak idején az angolok?

Az emberek ma is közhelyesen teszik a dolgukat, és vagy értesülnek a történelem játszadozásáról vagy nem. Az *Angolok a Bakonyban* c. kötet örökhatárvé útmutatás arról, hogy a munkát folytatni kell; Lencsés Gyula inspiráló üzenete feltörekvő szociográfereknek: a föld kötelez.

FORRÁSOK

- Demény János: „Veress Sándor négy levele Bartók Bélához” [Four letters by Béla Bartók to Sándor Veress], in.: Demény János: *Rézkarok hidegtűvel*. Magvető Könyvkiadó, 1976
- Fábián Dániel és József Attila: *Ki a faluba*. A Bartha Miklós Társaság Füzetei / 1. / A Bartha Miklós Társaság kiadása. Törekvés Könyvnyomdávalal Hódmezővásárhely, Lehel ucca 1. (G. E. Székháza). Kiadva: JAÖM, III, #47.
- Lencsés Gyula: *Angolok a Bakonyban*. Gondolat Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Magyarország felfedezése, 2019
- Lencsés Gyula–Feleky Gábor: *Múlt és jelen*. Szegedi társadalomkutatók Dudaron. 1937–2012. Belvedere Meridionale. Szeged, 2013
- Reitzer Béla: Válogatott írásai I-II. Szerk. Lengyel András. In.: *Szociográfiai munkafüzet*. OKK. 1987
- Végh László: *Szociográfiai műhelyek Szlovákiában*. In: *Szociográfia – Kárpát-medencei körkép*. Szerk. Letenyei László, Tamáska Máté. Gondolat Kiadó, Magyarország felfedezése, 2018

Dionüszosz csapatában